

Rod i seksualnost u obrazovnim institucijama u Hrvatskoj: mogućnosti korištenja queer teorija i kritičke etnografije u sociologiji

DOI: 10.5613/rzs.51.2.1
UDK 37.014:305](497.5)
392:305

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 4. 3. 2021.

Pavao PARUNOV <https://orcid.org/0000-0002-2470-1421>

pparunov@unizd.hr

Sveučilište u Zadru, Hrvatska

Valerija BARADA <https://orcid.org/0000-0003-3579-0201>

vbarada@unizd.hr

Sveučilište u Zadru, Hrvatska

SAŽETAK

Teme roda i seksualnosti u obrazovnom kontekstu zbog političke instrumentalizacije povremeno su prisutne u javnom diskursu, ali su istraživački nedovoljno zastupljene. To osobito vrijedi za izvorna i kritički usmjerena istraživanja koja bi utvrdila kako obrazovne institucije u Hrvatskoj pridonose društvenoj nejednakosti queer osoba. Ovim se člankom pokušava nadomjestiti ta podzastupljenost teorijskom raspravom o konceptualizaciji roda i seksualnosti kao međuovisnih osobnih i društvenih procesa i to prikazom rezultata istraživanja u kojem je taj pristup korišten. Kako dosadašnje spoznaje u međunarodnom kontekstu pokazuju, obrazovne institucije imaju aktivnu ulogu u procesima marginalizacije osoba nenormativne queer rodne i seksualne orijentacije, zato je nužno razumijevanje obrazovne svakodnevice kao izvora znanja o tim procesima kroz promišljanje isprepletenosti roda i seksualnosti. Ta isprepletenost u svrhu istraživanja društvene nejednakosti nastale na temelju rodne i seksualne različitosti mora teorijski i istraživački povezati sociologiju, queer teorije te kritičku i institucionalnu etnografiju. Na taj se način uspostavlja cjeloviti teorijski i metodološki pristup koji je korišten u istraživanju srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovnog iskustva queer osoba u Hrvatskoj. Rezultati istraživanja pokazuju da obrazovne institucije imaju posredničku ulogu u stvaranju nejednakosti na temelju rodnih i seksualnih različitosti. Obrazovne su institucije ponajprije prostor koji privilegira heteroseksualnost i heteronormativnost, dok su queer izričaji roda i seksualnosti s jedne strane predmetom javnog označavanja

---

Istraživanje na kojemu se temelji ovaj tekst provedeno je za potrebe diplomskog rada "Kritička etnografija obrazovnog iskustva queer osoba", obranjenog 2019. godine na Sveučilištu u Zadru pod mentorstvom suautorice.

i stigmatiziranja, a s druge strane predmetom prisiljavanja na privatnu i skrivenu sferu. Ne/vidljivost i ne/prihvatanje nenormativnih rodnih izričaja i seksualnosti za queer osobe u hrvatskom obrazovnom kontekstu predstavlja trajan proces pregovaranja između institucionalnih i osobnih domena djelovanja.

Ključne riječi: rod, seksualnost, queer, LGBTQ, obrazovanje

1. UVOD

Nalazi višegodišnjih istraživanja u međunarodnom kontekstu potvrđuju povezanost obrazovnog konteksta s rodnim i seksualnim identitetima, ukazujući da obrazovne institucije uz reproduciranje postojećih, stvaraju nove oblike marginalizacije osoba nenormativne seksualne orijentacije i roda. Za osobe koje se ne mogu prilagoditi traženim okvirima seksualnosti i roda, obrazovna svakodnevica uključuje osjećaje nepripadanja i neizvjesnosti. No, unatoč korpusu tih istraživanja u drugim disciplinama¹, detaljnije teorijsko i istraživačko promišljanje isprepletenosti roda i seksualnosti u samoj je sociologiji podzastupljena tema, iako je svakako riječ o društveno relevantnom predmetu promišljanja. Iako epistemološka sjecišta sociologije i queer teorija² upućuju na teorijsku komplementarnost koja se može utemeljeno istraživački primijeniti, jasniji je kritički pristup u sociologiji izostao.

Istraživanja u hrvatskom obrazovnom kontekstu prate trend te podistraženosti, zato je nejednakost učenika/ica i studenata/ica koja nastaje u obrazovnom procesu na temelju roda i seksualnosti na sociološkom istraživačkom obzoru nevidljiva. Za mogući istraživački doprinos u rasvjetljavanju povezanosti roda i seksualnosti u hrvatskom obrazovnom kontekstu, potrebno je razviti cjeloviti teorijski i metodološki pristup vođen izabranim konceptima queer teorija i institucionalnom etnografijom kao oblikom kritičke etnografije. Naime, potreba za razvijanjem i ovjeravanjem sociološkoga teorijskog i empirijskog pristupa rodu i seksualnosti proizlazi iz nedostatka jasnog i kritičkog razumijevanja rodne i seksualne različitosti u obrazovnom

¹ Renn (2010) utvrđuje kako u području istraživanja obrazovnih iskustava queer mladih prevladavaju ona nastala u disciplinama psihologije i odgojnih i obrazovnih znanosti, ali kako, unatoč obilju empirijskih rezultata, svejedno nedostaje dublje teorijsko (ali i sociološko) razumijevanje tog fenomena. Taj se trend empirijskih istraživanja nastavio i nakon zaključaka Kristen A. Renn, što potvrđuje nekoliko aktualnih metaanaliza objavljenih istraživanja (Toomey i Russell, 2016; Myers i dr., 2019; Williams i dr., 2021). Empirijski bogato, a teorijski načelno, suvremena istraživanja potvrđuju da se, unatoč nacionalnim i kulturnim varijacijama, queer osobe u obrazovnom kontekstu kontinuirano nalaze u višestruko nepovoljnim pozicijama.

² Umjesto izraza "queer teorija" u jednini koji implicira da je riječ o jedinstvenom i usuglašenom području teorijske misli, u ovom se radu koristi izraz u množini. Naime, suvremeni korpus queer teorija podrazumijeva višestruko paradigmi kako promišljanja, tako i samih disciplina u kojima se razvija i koristi, pa je takav izraz prikladniji (Hall, 2003).

kontekstu u Hrvatskoj, jer iako su teme rodne i seksualne različitosti prisutne u javnom diskursu obrazovanja, oblici marginalizacije koje učenici/ce i studenti/ce proživljavaju na temelju te različitosti gotovo uopće nisu artikulirani.

Korištenje kritičke etnografije i institucionalne etnografije kao njezina preciznijeg oblika, s utemeljenjem u konceptima queer teorija, omogućava detaljan uvid u obrazovna iskustva queer osoba, a time i dolazak do spoznaja o specifičnim oblicima organizacije svakodnevice u kojima obrazovne institucije djeluju kao posrednici. Naime, rezultatima istraživanja obrazovnih iskustava queer³ osoba u hrvatskom obrazovnom kontekstu, koji su konzistentni s međunarodnim istraživanjima, uz neke lokalne specifičnosti, razotkriva se i potvrđuje posrednička uloga obrazovnih institucija u marginalizaciji rodnih i seksualnih različitosti. Stoga je namjera ovog teksta dvojaka: razviti i potvrditi konceptualno utemeljenje i vrijednost povezivanja sociologije s queer teorijama i (kritičkom) institucionalnom etnografijom te, na primjeru istraživanja obrazovnog iskustva queer osoba, istraživački i interpretativno ovjeriti takav poduhvat. Uspostavljanje povratne poveznice između spoznaja iz provedenog istraživanja i elemenata ovako korištenog pristupa, upućuje na mogućnost istraživački plodonosnog rezultata korištenja queer teorija i kritičke etnografije za istraživanje iskustava queer osoba u hrvatskom obrazovnom kontekstu.

2. ROD I SEKSUALNOST U OBRAZOVNOM KONTEKSTU U HRVATSKOJ

Obrazovne institucije reproduciraju i kontinuirano stvaraju nove konstrukcije heteroseksualnosti putem kojih djeca i mladi usvajaju normativna znanja o rodnim ulogama i rodnim značajkama. U obrazovanju, "heteroseksualnost je istovremeno nevidljiva, ali i vidljiva te pretpostavljena norma" (Epstein, O'Flynn i Telford, 2000: 129). Iako u hrvatskom kontekstu ne postoje studije koje bi empirijski to i

---

³ "Queer" se u hrvatskom jeziku doslovno prevodi kao "nastran, čudan, bolestan, sumnjiv". Preuzimanje "queera" kao aktivističkog identiteta i aktivističke politike najviše dolazi do izražaja za vrijeme i nakon AIDS epidemije u SAD-u osamdesetih godina. Kako izraz nema jednaku konotaciju u američkom i anglofonom te hrvatskome društvenom kontekstu, prijevod izraza za teorijsku konceptualizaciju stvara određene poteškoće. U Hrvatskoj je oznaka queera uglavnom vidljiva u nazivima građanskih udruga i njihovih aktivnosti kojima se zagovaraju LGBT+ i queer prava i kulturna vidljivost (među ostalima, Zagreb Pride, queerANarchive ili pak festival Queer Zagreb, u organizaciji udruge Domino). S vremenom su prokušani jezični ekvivalenti poput "pederluka" ili "kvir" (Dobrović i Bosanac, 2007), ali nijedna inačica nije zaživjela u većoj mjeri. U ovom se tekstu zato izravno preuzima "queer" kao pridjev, podrazumijevajući i aktivistički i teorijski kontekst koji se odnosi na širi raspon nenormativnih seksualnosti i rodnih identiteta. Korištenju pojma queer daje se prednost pred akronimom LGBT, jer se njime uspostavlja jasna podjela među različitim rodnim i seksualnim identitetima.

potvrdile⁴, postojeći korpus akademskih tekstova potvrđuje da je diskurs seksualnosti i obrazovanja umnogome određen politikom stvaranja nacionalnog identiteta devedesetih godina 20. stoljeća u kojoj se heteroseksualnost shvaća kao jedan od ključnih aspekata društvene stabilnosti, pa i stabilnoga nacionalnog identiteta (Đurin, 2012). Stabilni i normativno određeni rodni i seksualni identiteti iskaz su i posrednici stabilnoga društvenog i nacionalnog identiteta.

Novije razumijevanje seksualnosti kao čimbenika društvene stabilnosti u kontekstu obrazovanja u Hrvatskoj dijelom proizlazi iz procesâ započetih početkom dvijetisućitih kad se pitanje marginalizacije queer zajednice oblikuje kroz problematiku legislativnog tretmana LGBTQ populacije. Tadašnji oblici zagovaračkog aktivizma nadovezuju se na proces pristupnih pregovora Europskoj uniji, kao i na opće europske smjernice o poticanju društvenih i kulturnih različitosti. Aktivistička zagovaranja bila su potkovanana liberalnim diskursom ljudskih prava, pa je društvena prihvaćenost različitosti seksualnog identiteta tumačena kao pokazatelj nacionalnog progresa prema suvremenim i razvijenijim političkim uređenjima (Kahlina, 2013: 5). No, time je istodobno započela politička instrumentalizacija nenormativnih rodni izraza i seksualnosti koja je osobito došla do izražaja u javnim raspravama obrazovnih reformi, u kojima ipak prevladava dominantno heteroseksualan i homofoban diskurs koji se često temeljio na konstrukciji subjekta djeteta/mlade osobe koju je potrebno “zaštititi” od queer seksualnosti (Hodžić i dr., 2012).

Osim zaustavljene provedbe kurikulumâ Zdravstvenog odgoja⁵ u osnovnim i srednjim školama 2013. godine, u Hrvatskoj nisu donesene jasne i sustavne obrazovne politike koje se kritički odnose prema marginalizaciji rodni i seksualni različitosti. Moguće je tek istaknuti dva trenutka u pregovaranju o obrazovnim politikama koja se odnose na queer osobe u obrazovnom sustavu kao na pripadnike/ice društveno marginalizirane skupine. Naime, Nacionalna skupina za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja 2016. godine istaknula je LGBT studente kao potencijalno ranjivu skupinu u obrazovanju (Nacionalna skupina za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja, 2016). Ujedno je naglašeno kako ne

⁴ Može se spomenuti kvantitativno istraživanje Jugović i Bezinović (2015) u kojem se ističe kako su “učenici, koji su osjetili istospolnu privlačnost, doživjeli više relacijskog i fizičkog nasija od učenika koji nikada nisu imali takve osjećaje”.

⁵ Kurikulum Zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama izazvao je niz javnih rasprava, ali je ipak postao službeni i obvezni kurikulum u rujnu 2012. godine. Sadržaj kurikulumâ uključivao je modul Spolno/rodna ravnopravnost u kojemu su prema smjericama za 3. i 4. razrede srednjih škola, trebale biti obrađene teme rodne i seksualne različitosti (Ministarstvo obrazovanja, znanosti i sporta, 2013). Međutim, Ustavni sud Republike Hrvatske u svibnju 2013. godine (Narodne novine, 63/2013) zaustavio je provedbu kurikulumâ, pa njegov sadržaj nije nikada uvršten u redovnu nastavu. Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2019) donijelo je novi kurikulum pod nazivom Zdravlje za osnovne i srednje škole u kojemu teme rodne i seksualne različitosti nisu obrađene.

postoje dovoljno detaljna istraživanja koja bi uputila na opseg takve ranjivosti. Ipak, istraživanje provedeno u sklopu projekta "E-quality: povezivanje kvalitete i socijalne uključenosti u visokom obrazovanju u Hrvatskoj" (Šćukanec, 2015) pokazuje da sami/e studenti/ice ističu potrebu da se queer osobe učini pozitivno vidljivima u domeni visokog obrazovanja. Projektnim izvještajem se, u sklopu ostalih smjernica za ostvarenje pravednosti i bolje socijalne uključenosti, savjetuje visokoškolskim institucijama da uključe LGBT studente/ice u definiciju ranjivih skupina studenata/ica (Šćukanec, 2015: 30). Unatoč spomenutim preporukama, rodne i seksualne različitosti u službenim obrazovnim politikama⁶ do danas nisu prepoznate.

Kad je riječ o uvođenju potencijalnih obrazovnih politika u Hrvatskoj koje bi se usredotočile na rodne i seksualne različitosti, autorice Bartulović i Kušević (2014) zagovaraju dodatan oprez. Naime, od pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, obrazovne se politike temelje na smjernicama interkulturnih obrazovnih politika različitosti te se one "u generičkoj formi navode u svim obrazovno-političkim dokumentima kao pokazatelj europske orijentacije hrvatskog obrazovnog sustava" (Bartulović i Kušević, 2014: 230). Autorice te smjernice nazivaju proklamiranim različitostima koje se tek jednodimenzionalno navode i ne zahtijevaju aktivno promišljanje o ulozi obrazovnih procesa u posredovanju društvenih nejednakosti. No, kako bi se u potencijalnim obrazovnim politikama izbjegao generički tretman rodnih i seksualnih različitosti, zagovara se slojevit i jasan istraživački uvid u procese reprodukcije i stvaranja tih različitosti s naglaskom na propitivanje uloge samih obrazovnih institucija.

U kontekstu mogućega sociološkog doprinosa razumijevanju roda i seksualnosti u hrvatskom obrazovnom kontekstu, postavlja se pitanje kako istraživački i teorijski pristupiti obrazovnoj svakodnevici seksualnih i rodnih različitosti, a da rezultat bude vrijedan na dva načina: kao znanstveni doprinos koji produbljuje znanja o institucionalnoj organizaciji roda i seksualnosti u Hrvatskoj te kao doprinos kritičkoj raspravi obrazovanja u Hrvatskoj koji upućuje na strukturnu dimenziju obrazovnih institucija u kontekstu nejednakosti proizašlih iz rodnih i seksualnih različitosti. Iako se iz različitih pravaca socioloških teorija može okupiti teorijski aparat za razumijevanje seksualnosti i roda, ipak nije razvijeno posebno područje sociologije i njemu pripadajućih teorija i konceptualizacija problematike seksualnosti i roda. U pokušaju stvaranja tog područja, neizostavno je uključivanje koncepata razvijenih osamdesetih i devedesetih godina u kritičkim teorijama roda i seksualnosti, toč-

⁶ Važeća Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije među razvojne prioritete uključuje razvijanje interkulturnog obrazovanja, ali ne naglašava obrazovanje kao proces koji pridonosi društvenoj pravednosti niti nominira pitanja roda i seksualnosti kao pitanja koja se tiču strukturnog razvijanja društvene pravednosti. Provedba trenutačne Strategije traje do 2025. godine (Vlada Republike Hrvatske, 2014).

nije, queer teorijama. Istraživanje o kojemu je riječ u drugom dijelu ovoga teksta potvrđuje komplementarnost queer teorija interpretativnim sociološkim pristupima, potvrđujući epistemološke sličnosti i mogućost oslanjanja na teorijske koncepte queer teorija u sociologiji.

3. POIMANJE SEKSUALNOSTI U SOCIOLOGIJI I QUEER TEORIJAMA: MOGUĆNOST KORIŠTENJA KRITIČKE ETNOGRAFIJE

Sociologija pristupa seksualnosti kao društvenom fenomenu tek pedesetih i šezdesetih godina⁷ u SAD-u (Seidman, 1994: 167), kad je konceptualizira kao biološku pretpostavku pojedinca koja društvenu dimenziju dobiva tek u fizičkom izražavanju seksualne privlačnosti, koja se može ili ne mora prilagoditi društvenim normama. To normativiziranje seksualnosti rezultira njezinim binarnim shvaćanjem pa su oblici seksualnosti koji se u javnom prostoru nisu mogli smjestiti u one društveno odobrene, smješteni u devijantne seksualne izraze kao što su prostitucija, pornografija i homoseksualnost. Seksualnosti se u sociologiji pristupalo kao “posebnom području kao što su posebne društvene organizacije, kriminal i demografija” (Seidman, 1994: 169). No, valja reći da je takav pristup seksualnosti bio i odraz šireg shvaćanja same homoseksualnosti. Dok je u prvoj polovini 20. stoljeća homoseksualnost u javnom prostoru konstruirana u psihijatrijskom diskursu kao “patološka crta ličnosti” (Seidman, 1994: 169), u drugoj polovini se, zahvaljujući društvenim pokretima, počinje definirati kao supkultura, pa time i kao društveni te politički identitet.

Prateći intelektualnu i aktivističku scenu SAD-a, sociološki se pristup seksualnosti mijenja sedamdesetih i osamdesetih, no i dalje se zadržavajući na konceptualizaciji homoseksualnosti kao društvenog identiteta bez kritičkog propitivanja društvenih kategorija heteroseksualnosti te binarnosti heteroseksualnosti i homoseksualnosti. Sociologija se usredotočila na homoseksualnost kao na gotovo isključivo suvremeni društveni fenomen koji je nastao u društvenoj i političkoj opoziciji heteroseksualnosti pa je, čak i u slučajevima stavljanja fokusa na procese marginalizacije, zapravo pridonijela konstrukciji homoseksualnosti kao obliku društvene Drugosti. No, kako devedesetih queer teorije postaju sve popularnijima⁸, napose u američkom akademskom kontekstu, počinje se postavljati pitanje odno-

⁷ Teme rodnog identiteta i seksualnost u sociologiji su najprisutnije u radovima Harolda Garfinkela (1967) i Ervinga Goffmana (1963). No, autori im ne pristupaju kao cjelovitom društvenom fenomenu nego kao podlozi za uspostavljanje etnometodologije, odnosno razvijanje koncepta društvene stigme na mikrodruštvenoj razini.

⁸ Queer teorije se razvijaju, dijelom, kao odgovor na usredotočenost lezbijskih i gej studija na pojam seksualnog identiteta. Naime, iako su se lezbijski i gej studiji usmjerili prema njegovanju

sa sociologije i queera, odnosno mogućnosti njihove teorijske suradnje (Stein i Plummer, 1994).

Tražeci epistemološka preklapanja između queer teorija i sociologije, Green (2007) upućuje na interpretativnu sociologiju kao područje u kojem ti teorijski pristupi dijele sličnosti, što pokazuje na primjeru Goffmanove konceptualizacije sebstva koja odbacuje ideju esencijalnog naspram društvenog u subjektu i koja teoretizira subjekta kao produkta društvenih interakcija. Nijekanje predruštvenog i preddringvističkog sebstva, Green (2007: 355) smatra dijelom “dekonstrukcijskog impulsa” za koji drži da je temelj konstruktivizma koji dijele oba teorijska pristupa. I Seidman (1994) i Epstein⁹ (1994) navode kako queer teorije i interpretativna sociologija djelomično dijele konstruktivizam kao paradigmu.

Valocchi (2005) pak pronalazi epistemološke razlike između sociologije i queer teorija ponajprije u poimanju moći i utjecaja na pojedinca, jer se ne osvrće na poimanje sebstva u interpretativnoj sociologiji, nego tvrdi da je za sociologiju u općem smislu moć izvanjska sila koja se izražava institucionalno, povećanjem šansi i prava jedne grupe na štetu druge, ograničavajući ili šireći individualne mogućnosti i živote (Stein, 1989 prema Valocchi, 2005: 755). No, za queer teorije, kao što je to npr. teorija roda Judith Butler, moć nije puka izvanjska sila i sebstvo ne postoji kao predruštveni i izvorni dio pojedinca, nego se sebstvo konstituira upravo putem moći. Subjekt je, za Butler, kako Valocchi navodi (Butler, 1993 prema Valocchi, 2005: 756), uronjen u sustave značenja i normativne strukture koji ga istodobno i konstruiraju. Tako se rod konstruira kroz serije kontinuiranog činjenja roda¹⁰ te je kao takav diskurzivni produkt s obzirom na to da “moć djeluje kao diskurs” (Butler,

---

konstruktivističke paradigme poimanja seksualnosti, queer teorije kritiziraju pojednostavljeno shvaćanje seksualnog identiteta kao pojma koji označava iskustva svih gej aktera, ne ostavljajući pritom prostora za rasne, klasne i rodne razlike u tim iskustvima (Richardson i Seidman, 2002). U toj se argumentaciji krije dodatna argumentacija za predlaganje teorijske suradnje interpretativnih pristupa u sociologiji i queer teorija. Naime, iako je uobičajenije da društvene znanosti posegnu za konceptima lezbijskih i gej studija koji su i dalje identitetski usmjereni, dok su queer teorije češće prisutne u humanističkim znanostima, središnji dio teorijskog i metodološkog pristupa koji se u ovom rade predlaže, utvrđuje i raščlanjuje isprepletenost seksualnosti i roda, pa se u prijedlogu takvog pristupa pozornost stavlja na queer koncepte koji omogućuju uvid upravo u takvu isprepletenost.

⁹ Epstein (1994) je odgovorio na kritike upućene sociologiji pa piše da nije ispravno tvrditi da je sociologija posve zanemarila seksualnost kao društveni konstrukt, navodeći kako su šezdesetih i sedamdesetih sociološki radovi ipak konstruktivistički konceptualizirali homoseksualnost, odnosno izvan biološkog i medicinskog diskursa. S druge strane, iako sociološko problematiziranje seksualnosti i seksualne različitosti u konstruktivističkoj paradigmi nije zaživjelo u samoj disciplini, i queer teorijama se može uputiti kritika da su bile suviše usmjerene na diskurzivna iščitavanja različitih oblika kulturnog teksta, a premalo na življena iskustva osoba nenormativne seksualnosti i roda, odnosno, queer osoba (Stein i Plummer, 1994).

¹⁰ “Undoing gender” u izvornom jeziku, na bosanski jezik prevela je Jasmina Husanović u knjizi “Raščinjavanje roda” (Butler, 2004).

2004: 170). Kontinuirano činjenje roda ujedno omogućava da se određene rodne značajke uvrštavaju u diskurs i to u obliku novih rodnih normi, ali i općenitih društvenih normi: “rod je regulirajuća norma, ali je isto tako i norma koja se proizvodi u službi drugih vrsta regulacija” (Butler, 2011: 53).

Ta konceptualizacija roda otvara prostor za njegovo teorijsko povezivanje sa seksualnošću, što u konačnici može produbiti i sociološko poimanje seksualne orijentacije i identiteta. Na potrebu za teorijskim povezivanjem roda i seksualnosti upućuju i zaključci Rupp i Taylor (2003). Istražujući kulturnu *drag* scenu kako bi utvrdili povezanosti seksualne “orijentacije” i varijanti rodnog izražavanja, autori u svom teorijskom okviru istraživanja polaze od sociološkog razumijevanja seksualnog identiteta ograničavajući ga na individualni izraz seksualne orijentacije. No, nakon iscrpno provedene etnografije zaključuju kako je preuzimanje i zauzimanje normi na spomenutoj sceni suviše kompleksno da bi se analitički promatralo samo kroz prizmu seksualne orijentacije. Naime, sudionici istraživanja izražavaju različite seksualne preference, ali i sami nominiraju nemogućnost odvajanja seksualnosti od roda, jer upravo rod simbolički funkcionira kao izraz seksualnosti dajući naznaku da je riječ o pojedincima koji se ne mogu identificirati s heteroseksualnom orijentacijom. Na ispreplitanje roda i seksualnosti upućuje i Seidmanov (1996) etnografski uvid u svakodnevne queer osoba, koji analizira osobne biografije s naglaskom na priče o “izlasku iz ormara”¹¹ osoba iz nekoliko različitih generacija u američkom društvenom kontekstu s ciljem razumijevanja načina na koji gay osobe konstruiraju smisao “ormara” i kojim se znanjem služe u prisjećanju osobnog izlaska iz ormara. Osobna iskustva prikupljena u Seidmanovom istraživanju govore o neodvojivosti seksualnosti od roda. Svakodnevno iskustvo “upravljanja” vlastitim seksualnim identitetom zapravo je upravljanje rodnim identitetom. Osim što pokazuje kako je homoseksualni subjekt uvijek konstruiran povijesno i kao takav dobiva nove diskurzivne značajke, queer pristupom u etnografiji Seidman (1996) upućuje i na diskrepanciju između shvaćanja homoseksualnosti kao izvora monolitnoga osobnog identiteta i kao cjeline proživljenog iskustva društvene nejednakosti.

Teorijska komplementarnost interpretativne sociologije i queer teorija stoga se nalazi u konstruktivističkoj paradigmi koju djelomično obje dijele i to kroz razumijevanje sebstva kao rezultata društvenih fenomena i interakcija. No, teorijska razlika nastaje pri razumijevanju odnosa društvene moći, roda i seksualnosti, što Valocchi (2005) i Seidman (1996) prepoznaju objašnjavajući kako se sociološki pristup rodu i seksualnosti temelji na proučavanju pripadnosti pojedinca grupi s či-

¹¹ Izlazak iz ormara (engl. *coming out*), “autanje” ili “iskorak” najčešće se shvaća kao čin javne objave seksualne orijentacije s ciljem osobnog oslobođenja, pri čemu se sam čin “autanja” često percipira kao čin koji će imati učinak na svakodnevnu okolinu i učiniti je ugodnijom, a osoba koja izlazi iz ormara osjećaj srama zamijeniti osjećajem ponosa (Seidman, 1994).

jim članovima dijeli rodne i/ili značajke seksualne orijentacije, pa time i na položaju pojedinca i grupe u odnosu na društvene norme. No, kako tvrdi Seidman (1996), promišljanje roda i seksualnosti na ovaj način nije zadovoljavajuće, jer otvara put za jednodimenzionalno identitetsko shvaćanje roda i seksualnosti koje ne obuhvaća kompleksnost iskustva učenja, preuzimanja i odbacivanja normi roda i seksualnosti. Međutim, ni queer teorije, a ni njihova istraživačka primjena, nisu se toliko usredotočile na neposredna proživljena iskustva osoba nenormativne seksualnosti i roda koliko na diskurzivnu isprepletenost roda i seksualnosti i to putem iščitavanja različitih oblika kulturnog teksta (Stein i Plummer, 1994). Neposredna proživljena iskustva ostaju istraživačkim predmetom kritičke etnografije.

4. KRITIČKA ETNOGRAFIJA U ISTRAŽIVANJIMA QUEER ISKUSTAVA

Uzimajući u obzir nedostatke sociologije i queer teorija u tumačenju isprepletenosti roda i seksualnosti, kritička etnografija može se koristiti kao teorijski i metodološki aparat koji proizlazi iz komplementarnosti interpretativne sociologije i queer teorija, a koja na taj način obuhvaća slojevitosti označavanja i organizacije roda i seksualnosti u obrazovnoj svakodnevici. U najširem smislu, kritička se etnografija može opisati kao konvencionalna etnografija, ali s kritičkim predznakom (Thomas, 1992: 23). No, Carspecken (1996) ojačava to pojašnjenje razlikovanjem temeljnih aspekata elementa kritičnosti takve etnografije. Prvi aspekt čini teorijska tradicija kritičke teorije koja je, kako autor smatra, pronašla svoje istraživačke metode upravo u kritičkoj etnografiji. Kritička etnografija, stoga, u društvenoj stvarnosti prepoznaje različite oblike društvenih nejednakosti koji strukturiraju društvene odnose i prakse. Drugi kritički aspekt čini sama vrijednosna pozicija istraživača koja pak proizlazi iz isprepletenosti epistemološke tradicije na koju se istraživač oslanja kao i iz njegova cjelokupnog individualnog znanja i iskustva. Dakle, kritička etnografija otvoreno je "pristrana"; svoj kritički pristup utemeljuje u teoriji te u promišljanjima pozicije istraživača/ice u mreži znanja kojom su društva i kulturni obrasci organizirani. Treći aspekt kritičkog predznaka odnosi se na političko i praktično djelovanje, odnosno na konkretne primjene spoznaja provedene kritičke etnografije u korist društvene promjene.

Naznačenim aspektima kritičkog predznaka u kritičkoj etnografiji valja pridodati ulogu koju istraživač zauzima u istraživačkom procesu. Naime, kritički etnografski materijal nastaje kroz aktivistički pristup, u kojemu istraživač jasno zauzima stajalište pojedinca i koji istraživanjem nastoji intervenirati u postojeće odnose moći preuzimajući ulogu onoga koji otkriva procese marginalizacije i njihove posljedice (Fine, 1994 prema Madison, 2005). Kritička etnografija tako povezuje kritički

predznak teorijskog usmjerenja s kritičkom pozicijom samog istraživača. Odličan primjer tog kritičkog pristupa i to upravo u istraživanjima obrazovnih svakodnevnica jest ono CJ Pascoe (2007), koja povezuje queer iskustva s kritičkim teorijskim konceptima objašnjavajući kako u obrazovnoj svakodnevici društveno znanje o heteroseksualnosti i homoseksualnosti te rodna organizacija takvog znanja, uvjetuju institucionalne procese označavanja roda i seksualnosti. Naime, autorica otkriva da se riječ “peder” i njezine različite izvedenice koriste kao identitetska organizacija marginaliziranosti u svakodnevici. Izvor osjećaja marginaliziranosti za gay učenike, a ponekad i iskustvo fizičkog i verbalnog nasilja, proizlazi iz načina na koje se njihov rodni izričaj označava kao “muško” ili “nemuško”. Rodna i seksualna različitost u obrazovnom se procesu konstruira u kontrastu s normativnom heteroseksualnom muškosti (Pascoe, 2007) pa se kao različiti izdvajaju žene/djevojke i muškarci/dječaci čiji izričaji ženskosti, odnosno muškosti, nisu u normativnom idealu. Materijalno i simbolički učenici/ice, izražavaju heteronormativna obilježja i roda i seksualnosti, što znači da obrazovne institucije treba promišljati kao institucije koje su “uronjene” u mrežu društvenog znanja o rodu i rodnim karakteristikama. Istraživačke spoznaje Pascoe (2007) pokazuju kako kritičke etnografije obrazovnog iskustva moraju uzeti u obzir da obrazovne institucije djeluju kao mjesta koja kroz organizaciju svakodnevice reproduciraju heteronormativna znanja i prakse.

5. INSTITUCIONALNA ETNOGRAFIJA KAO OBLIK KRITIČKE ETNOGRAFIJE

Kako bi se dodatno izoštrio teorijski i istraživački fokus u istraživanju roda i seksualnosti u obrazovnim institucijama, institucionalna etnografija, kao posebno usmjereni oblik kritičke etnografije, daje bolji uvid u obrazovnu svakodnevicu queer osoba. Predmet institucionalne etnografije čine ljudske aktivnosti u određenim lokalnim okruženjima i u određenom vremenu (DE Smith, 2005b: 23), pri čemu onomu društvenom pristupa kroz dihotomiju lokalnog i translokalnoga, gdje se lokalni odnosi formiraju u različitim domenama svakodnevnog života uključujući i one institucionalne. Translokálni odnosi predstavljaju cjelokupnost društvenih znanja i njihove organizacije kroz opće koncepte mišljenja, prakse i ideologije. Institucionalna etnografija smatra da su ljudski životi prožeti translokalnim odnosima koji organiziraju i koordiniraju svakodnevice koje niti su nasumične, a niti isključivi rezultat individualnih percepcija, nego su upravo društveno organizirane. Postojeći translokálni odnosi moći ne stvaraju samo društvena znanja, nego reguliraju i svakodnevna iskustva te tako razvijaju oblike nejednakosti stvaranjem pozicija i subjektiviteta podčinjenosti.

Polazeći od individualnih znanja i iskustava kao izvora znanja o organizaciji svakodnevice, DE Smith (1987a) elaborira važnost koncepta *stajališta* (engl. *standpoint*) za institucionalnu etnografiju. Razumijevanje stajališta istraživaču/ici omogućava "ulazak" u domene individualnog znanja o aktualnostima svakodnevnog života odnosno znanja društvenog iz pozicije subjekta u samom diskursu svakodnevice. Na taj način, stajalište marginaliziranog aktera shvaća se kao privilegirana pozicija u društvenoj hijerarhiji, jer upravo iskustvo tog aktera može uputiti na cjelokupnu društvenu stvarnost. Stoga, institucionalna etnografija ne traži sličnosti ili uzorke među individualnim iskustvima kako bi ih interpretativno mogla objektivizirati, nego polazi od stajališta kako se sve individualne perspektive nužno moraju razlikovati. No, institucije kao objektivizirajuće forme ljudskog djelovanja koje produciraju forme svijesti – "znanja, informacija, činjenica, administrativnih i pravnih regulacija" (DE Smith, 2005b: 187) mogu nadvladati individualne percepcije vlastitog iskustva i kao takve ostati neotkrivenima. Institucije, prema DE Smith (2005b), razvijaju institucionalne stvarnosti, odnosno razvijaju svoj jezik koji se obnavlja i preoblikuje te se umješta u subjektivitet aktera u određenim institucionalnim postavkama.

Koristeći se pristupom (kritičke) institucionalne etnografije, GW Smith (1998) povezuje individualna iskustva s organizacijom obrazovne svakodnevice, istražujući umještenost marginalizacije gay učenika u njihova svakodnevna iskustva. Takav oblik marginalizacije u školskoj svakodnevici naziva "ideologijom pедера" (GW Smith, 1998: 322) za koju smatra da organizira dva subjektiviteta među svim učenicima. S jedne strane producira i organizira heteroseksualnu svijest koja u svakodnevnim interakcijama i tekstualnim izrazima izražava homofobiju i nasilje. S druge strane, takva ideologija producira i subjektivitet učenika/ica homoseksualne orijentacije. GW Smith (1998: 324) putem iskustava svojih sugovornika pokušava utvrditi implicitni uzorak "ideologije pедера" kako bi otkrio kako se ona konstituira u školskom okruženju. Utvrđuje da joj prethodi binarno razumijevanje seksualnosti (homo/hetero) u širim, odnosno translokalnim društvenim odnosima. Riječ "peder" i njezine izvedenice, kako tvrde Smithovi sugovornici, izvode grupe muških studenata i njome označavaju učenike, ali i prakse i tipove ponašanja. Binarnost homoseksualnosti i heteroseksualnosti postaje dijelom institucionalne organizacije znanja i odnosa moći te se konstituira tek kad može doći do materijalnog razlikovanja što čini heteroseksualnoga, a što homoseksualnog subjekta. Podjela društvenih odnosa na translokalne i lokalne, kako je to i GW Smith (1998) istraživački primijenio, pomaže utvrditi poveznice između stvarne i proživljene institucionalne stvarnosti (školske i sveučilišne svakodnevice), institucija obrazovanja kao društvenih institucija i društvenih odnosa moći.

6. ULOGA REFLEKSIVNOSTI ISTRAŽIVAČA U KRITIČKOJ ETNOGRAFIJI

Važnost istraživačke refleksije i osvještavanje reprezentacije osobito dolazi do izražaja u (kritičkoj) institucionalnoj etnografiji kad se ona oslanja na queer teorije. Povjerenje i dijaloški pristup sa sugovornicima/sugovornicama stoga su još jedan vid usmjeravanja kritičke etnografije prema afirmaciji marginaliziranih znanja i iskustava. Kako bi naglasio važnost artikulacije istraživača/ice, Huspek (1994) problematizira razumijevanje Drugoga u naizgled nepristranim etnografijama te navodi nedostatke u razumijevanju značenja i praksi Drugoga koji nastaju iz uobičajenoga monološkog odnosa “istraživač – subjekt”. U tom se odnosu istraživač ne aktualizira kao društveni subjekt, nego djeluje kao neutralizirani katalizator “znanstvene rigoroznosti u pogledu istinitosti i općenitoga znanstvenog diskursa” (Huspek, 1994: 45). Huspek (1994: 47) dalje zagovara ideju istraživača kao “dijaloškog partnera” ističući kako iskustva i znanja istraživača moraju činiti dio etnografskog procesa. Promišljanje istraživačke pozicije u kritičkoj etnografiji predstavlja i Madison (2005: 19) u konceptu “politike pozicioniranja” koja zahtijeva promišljanje reprezentacije i etičke odgovornosti istraživača. Naime, etička odgovornost kritičke etnografije nalaže aktualizaciju i istraživačkog subjektiviteta, pri čemu se istraživač mora zadržati u prostoru između pretjeranog fokusa na samoga sebe i etnografije koja je u potpunosti lišena istraživačkog sebstva.

Politika pozicioniranja (Madison, 2005) ostvaruje se i u metodološkoj domeni. Istraživački izbor metode ovisi i o procjeni hoće li izabrana metoda pridonijeti uspostavljanju dijaloškog odnosa sa sugovornicama/sugovornicima. Međusobno povjerenje koje proizlazi iz intersubjektivnosti u samoj praktičnoj odnosno tehničkoj domeni terenskog istraživanja (Youdell, 2010) nema samo praktični cilj u vidu otkrivanja što sveobuhvatnijih iskaza sugovornika/ica, nego čini i etičku odgovornost istraživača i istraživačkog pristupa. Artikulacija osobne pozicije istraživača i njezine prisutnosti u etnografskom procesu važan je korak u osiguravanju istraživačke valjanosti u kritičkoj etnografiji, koja ponajprije proizlazi iz praćenja paradigmatičkih i teorijskih uporišta, prethodnih istraživačkih spoznaja te istraživačkih strategija kvalitativnih istraživanja. No, za razliku od kvalitativnih istraživanja u kojima istraživač preuzima ulogu “prenositelja” iskustava ili posrednika (Fine, 1994 prema Madison, 2005), u kritičkoj etnografiji istraživač prati prethodne spoznaje u okviru kritičkih teorija te namjerno zauzima kritičko stajalište. Stoga je u kontekstu osiguravanja istraživačke valjanosti važno da se osobna pozicija istraživača artikulira i to kao rezultat društvenih struktura i asimetričnih odnosa moći.

Spomenuta promišljanja pokazuju kako kritička etnografija svoje epistemološke i metodološke prednosti crpi upravo iz pregovaranja vlastite istraživačke uloge,

kao i uloge istraživača u području društvenog fenomena koji istražuje. U slučaju kritičke etnografije koja polazi teorijski od koncepata queer teorija, može se reći da se refleksivnost nameće kao teorijska, metodološka i etička nužnost. U teorijskoj domeni, dekonstrukciju (hetero)seksualnosti i (normativnih odredbi) roda prati i artikulacija istraživača kao subjekta koji je poput svojih sugovornika/ica također produkt društvenih znanja i praksi i koji, bez obzira na postavke istraživačkog procesa, uvijek vrši određeni vid reprezentacije iskustva Drugog kao i samog Drugog. Pri istraživanju obrazovnog iskustva, ta postavka dodatno dolazi do izražaja. Osim što je bivanje dijelom obrazovnih institucija gotovo univerzalno iskustvo pojedinki i pojedinaca, ono je na različite načine organizirano samim sustavima obrazovanja koji strukturno i simbolički reproduciraju društvene odnose moći i tako pozicioniraju svoje članice/članove u cjelokupnoj društvenoj hijerarhiji.

7. PRIMJER KORIŠTENJA QUEER TEORIJA I KRITIČKE ETNOGRAFIJE: ISTRAŽIVANJE OBRAZOVNIH INSTITUCIJA U HRVATSKOJ

Prethodno iznesena razmatranja o temama roda i seksualnosti u hrvatskom obrazovnom kontekstu i u samoj sociologiji, kao i prikazane temeljne osnovne postavke kritičke i institucionalne etnografije, primijenjeni su kao teorijski i metodološki pristup u istraživanju obrazovnog iskustva queer osoba i obrazovnih institucija u Hrvatskoj s ciljem utvrđivanja kako obrazovne institucije djeluju kao akteri u stvaranju queer Drugosti. U istraživanju koje je provedeno tijekom 2017. godine korišteno je nekoliko tehnika kojima je prikupljen bogat materijal iz četiriju izvora podataka i u nekoliko etapa. U tom je razdoblju provedeno osam dubinskih intervjua s queer osobama koje su u trenutku intervjuiranja imale/i iskustvo srednjoškolskog ili visokoškolskog obrazovanja. Tim su podacima pridruženi dramski tekstovi namijenjeni za Lidrano¹² koje je napisala i ustupila jedna od sugovornica. Tijekom istraživanja, prvi je autor¹³ razvio autoetnografske bilješke vlastitoga obrazovnog iskustva u kojima je pratio okosnice iskustva koje su sugovornici/ce istaknuli u intervjuima. Kao izvor podataka korišten je i online razgovor prvog autora i dvojice tadašnjih studentskih predstavnika, čemu su pridružene osobne bilješke prvog autora koje je izradio kao studentski predstavnik, a koje su nastale u institucionalno posredovanom kontekstu tijekom 2016. i 2017. godine¹⁴.

¹² Godišnja smotra učeničkoga literarnog, dramsko-scenskog i novinarskog stvaralaštva.

¹³ Prvi autor ovog rada je i proveo intervju sa sugovornicima/icama pa se daljnji tekst na njega referira i kao na istraživača.

¹⁴ Svi podatci prikupljeni u istraživanju u ovome tekstu koriste se kao cjeloviti etnografski, istraživački materijal iz kojeg se izvode skupni zaključci i interpretacije. Kako je namjera teksta potvrditi

Valja napomenuti kako za provođenje ovog istraživanja queer identitet istraživača ne predstavlja nužan preduvjet. No, u kontekstu (kritičke) institucionalne etnografije nužno je da istraživač artikulira vlastito iskustvo koje je u ovom slučaju ipak upravo queer obrazovno iskustvo. Prateći postavke kritičke etnografije, istraživač/ica bi trebao/la reflektivno pristupiti vlastitom iskustvu imajući na umu da su njegova/njezina seksualna orijentacija i rodni izričaj, u kontekstu obrazovnog iskustva, rezultat društvenih odnosa bez obzira na raspon odstupanja od društvenih normi. Autoetnografski izvor podataka u ovom je slučaju rezultat istraživačke odluke, ali to svakako nije jedini način na koji se istraživač/ica može reflektivno osvrnuti na vlastita obrazovna iskustva.

Kad je riječ o teorijskim postavkama o rodu i seksualnim nejednakostima u kontekstu obrazovanja, (Tierney i Dilley, 1998; GW Smith, 1998; Epstein i dr., 2000; Ghail, 2006; Pascoe, 2007), u istraživanje se ušlo s kritičkog polazišta da obrazovne institucije stvaraju i reproduciraju društvene nejednakosti oko roda i seksualnosti, odnosno obrazovne su se institucije tretirale kao institucionalni akteri u stvaranju i održavanju društvene nejednakosti queer osoba. Vodeći se idejom institucionalne etnografije, obrazovne su institucije konceptualizirane kao posrednici svakodnevice koja je određena lokalnim i translokalnim društvenim odnosima, dok su se iskustva queer osoba istraživala kao specifična i iscrpna iskustva koja upućuju na heteronormativnu organizaciju obrazovne svakodnevice.

S obzirom na ograničenost pristupa u sociologiji koji promišljaju isprepletenost roda i seksualnosti kad je riječ o svakodnevnom iskustvu queer osoba (Seidman, 1994; Valocchi, 2005), teorijski su okvir istraživanja činili izabrani koncepti queer teorija. Koncepti rodne performativnosti i reguliranja roda (Butler, 2004; 2011) opisuju dinamiku diskurzivnog oblikovanja roda, dok heteronormativnost označava skup društvenih praksi normativnog privilegiranja heteroseksualnosti koje se odvijaju djelovanjem društvenih institucija (Halley, 1993; Seidman, 1996; Berlant i Warner, 1998). Spomenuti su koncepti, ponajprije, korišteni kako bi se izbjeglo esencijalističko razumijevanje seksualnosti kao stabilnog identiteta i otvorio prostor za istraživanje domene proživljenog iskustva u institucionalnom obrazovnom okviru. Na taj način se rodu i seksualnosti pristupilo kao predmetima stalnoga simboličkog pregovaranja na svim društvenim razinama, pa tako i na obrazovnoj. Ovakvom se konceptualizacijom seksualnost shvaća kao rezultat simboličkog pregovaranja unutar obrazovne svakodnevice, a ne kao intimni aspekt koji queer osobe inherentno "posjeduju", čime je stvoren dodatni analitički prostor da se kroz sve etape istraživanja rod i seksualnost promišljaju kao isprepletene i međuovisne dimenzije

---

korisnost teorijsko-metodološkog pristupa razvijenoga upravo za potrebe ovog istraživanja, ovaj se prikaz podataka smatra najprimjerenijim za ovjeru kako teorijskih postavki, tako i empirijskih interpretacija.

u organizaciji obrazovne svakodnevce, pa i u samom obrazovnom iskustvu queer osoba.

Jedan od oblika međuovisnosti roda i seksualnosti jest upravo shvaćanje rodnog izričaja pojedinca kao simboličke oznake seksualne orijentacije. S obzirom na performativnost roda (Butler, 2004), te prateći prethodne spoznaje na temu seksualnosti u obrazovnom kontekstu, rodni izričaji pojedinaca u ovom su istraživanju promišljeni kao simboličke oznake drukčije seksualnosti. Na taj način, obrazovnom se iskustvu queer osoba pristupilo kao iskustvu osoba čiji su rodni izričaji potencijalni predmeti pregovaranja u obrazovnoj svakodnevici i to upravo kroz simboličku oznaku seksualnosti. Oslanjajući se na razumijevanje rodne regulacije (Butler, 2011), društveno pregovaranje roda queer osoba u predmetnom se istraživanju razumijevalo kao proces odobravanja ili neodobravanja osobnoga rodnog izričaja, pa time i seksualnosti na koju taj izričaj simbolički upućuje. S obzirom na to da su obrazovne institucije agenti heteronormativnog privilegiranja heteroseksualnosti, svakodnevni se društveni život organizira dihotomijom javnog i privatnoga (Berlant i Warner, 1998). Nenormativni rodni izričaji i seksualnost smatraju se privatnom domenom, no istraživanje je pokazalo da je obrazovna svakodnevica zapravo javna sfera društvenog života queer osoba u kojoj se nenormativni rodni izričaji i seksualnost označuju kao nepoželjne značajke te ih se, uz stvaranje osjećaja srama i marginaliziranosti, prisiljava na privatnu i intimnu sferu queer učenika/ica i studenata/ica.

Teorijski i metodološki prateći postavke kritičke etnografije, uloga istraživača se artikulirala kao uloga aktivnog vršitelja reprezentacije iskustava (Chang, 2005) koji, osim što upravlja istraživačkim procesom, također posjeduje vlastito obrazovno iskustvo kao queer osoba. Artikuliranje istraživačke uloge vođeno je idejom pozicionalnosti (Madison, 2005) i idejom uspostavljanja dijaloške poveznice istraživačke i osobne pozicije (Huspek, 1994). Proces je stoga bio određen i izborom izvora i izborom metode prikupljanja podataka. Kao primarna metoda istraživanja koristio se polustrukturirani dubinski intervju, što je istraživaču omogućilo da razgovor vodi temeljem izrađenog protokola, ali i da uspostavi "neformalni stil" razgovora (Mason, 1996: 38) čime je otvoren prostor da istraživač podijeli vlastita queer iskustva i tako potakne povjerenje sugovornika/ica, kao i daljnji razgovor kroz zadane teme. Intervjui su provedeni uz informirani pristanak sugovornika/ica na snimanje i transkripciju i u uvjetima po izboru sugovornika/ica, a prosječno trajanje intervjua iznosi 102 minute. Prilikom uzorkovanja sugovornika/ica, istraživač se vodio idejom uzrokovanja institucionalnih iskustava i znanja (DE Smith, 2005b), gdje je za temeljnu istraživački relevantnu značajka tog iskustva uzeta samoidentifikacija sugovornika/ice kao osobe nenormativne seksualnosti i/ili rodnog izričaja. Obrazovna iskustva intervjuiranih sugovornika/ica, kao i samog istraživača, rezultat su

obrazovnog puta u različitim mjestima obrazovanja u Hrvatskoj, ali su u razdoblju provedbe istraživanja svi boravili/e u Zadru. Naime, sugovornici/ice su se tada nalazili/e u različitim obrazovnim etapama, pa je tako dio sugovornika/ica završavao ili je netom završio srednju školu u Zadru ili su se pak nalazili pri kraju visokoškolskog obrazovanja na Sveučilištu u Zadru, dok su osnovnu i srednju školu završili u drugim mjestima. Regrutacijski postupak sugovornika/ica proveden je na temelju uspostavljenih odnosa s istraživačem kroz javne aktivnosti s ciljem ostvarivanje javne vidljivosti queer zajednice u Zadru. Stoga, iskustva i proizašle interpretacije ne treba shvaćati kao obrazovna iskustva koja su proizašla isključivo iz obrazovne društvene stvarnosti u samom Zadru.

U intervjuiranju su korišteni zasebni protokoli; jedan za osobe s osnovnoškolskim i srednjoškolskim iskustvom a drugi za osobe s iskustvom studiranja. Protokoli su korišteni kako bi se uspostavila osnovna struktura intervjuja, uz elemente dubinskog intervjuiranja s obzirom na to da su sugovornici/ice, na poticaj istraživača, slobodno govorili o iskustvima i događajima na koje se protokoli nisu bili inicijalno usmjereni. Prilikom analize podataka, cjelokupni je istraživački materijal¹⁵ kodiran razvijanjem deskriptivnih, a potom interpretativnih kodova. Na temelju dobivenih kodova uspostavljene su dvije tematske cjeline obrazovnog queer iskustva: reguliranje roda u obrazovnoj svakodnevici i osobno pozicioniranje queer osoba u obrazovnoj svakodnevici.

7.1. Reguliranje roda u obrazovnoj svakodnevici

Obradom i interpretacijom etnografskog materijala koji upućuje na školska iskustva, utvrđeno je da se u obrazovnoj svakodnevici rod kontinuirano simbolički pregovara te se potom aktivno regulira kroz svakodnevne interakcije. Prikupljena iskustva pokazuju kako pregovaranje roda queer osoba u školskoj svakodnevici započinje na simboličkoj razini prepoznavanjem rodnog izričaja (stil oblačenja, način izražavanja, tjelesne geste, ukusi u popularnoj kulturi, izbor prijatelja/ica i sl.) kao drukčijega koji se potom označava jezičnim izrazima. Bilo da se koriste pogrdno, “od milja” ili pak kao pozitivni i afirmirajući nazivi, spomenuti izrazi označavaju queer osobe i to prema načinu odstupanja od rodnog ideala muškosti i ženstvenosti. Proces označavanja roda queer osoba, ali i određeni jezični izrazi u kontekstu obrazovnih institucija predstavljaju translokalne društvene odnose (DE Smith, 2005b) koji svoje specifične oblike dobivaju jezičnim pregovaranjem roda između učenika. Prema iskustvima sugovornika/ica, postoji distinkcija u korištenju naziva između queer učenika/ica i drugih učenika/ica. “Peder” i “lezba” se, prema

¹⁵ Transkripti intervjuja, istraživačeve osobne bilješke, online razgovori sa studijskim kolegama istraživača, kao i autoetnografski zapisi.

iskazima sugovornika/ica, dominantno koriste među heteroseksualnim kolegama/icama. U pogrdnijoj varijanti, oni mogu biti pojačani, pa se koriste izrazi “pederčina” ili “lezbača”. No, izrazi poput “macho”, “femi” i “dajkara” nisu izrazi kojima se koriste heteroseksualni učenici/ice, nego oni koji se samosmještaju u queer spektar.

Spomenuti se izrazi koriste unutar samih grupa queer učenika/ica za međusobno označavanje, iznova i dodatno označavajući odstupanje rodnog izričaja od rodne norme. Dakle, rodna je dihotomija muškosti i ženskosti dio subjektiviteta koju internaliziraju i heteroseksualne i queer osobe u obrazovnoj svakodnevi. Na temelju uspostavljene dihotomije i proizašlih praksi u jeziku obrazovne svakodnevici, rodni se izričaj oblikuje kao simbolički “dokaz” seksualne orijentacije osobe, na što upućuju i iskustva muških sugovornika u kojima stvarna seksualna orijentacija ne mora odgovarati onoj koja je učeniku/ici simbolički dodijeljena. Naime, *gay* sugovornici koji su svoju seksualnu orijentaciju osvijestili za vrijeme srednjoškolskog obrazovanja tada nisu bili prepoznati kao *gay* učenici jer su, kako sami ističu, uspjeli oponašati “muško ponašanje” u svojoj školskoj okolini. Sugovornici su naznačili kako se jedan od oblika “muškog ponašanja” može oponašati bavljenjem sportom u okviru školskih aktivnosti. U tim situacijama, *gay* učenici mogu se upustiti u fizički kontakt bez prijetnje neodobravanja okoline. Iako bi se oblici fizičkog kontakta koji su sugovornici iskazali mogli u širem smislu prepoznati kao homoseksualni, oni su se odvijali u kontekstu “muškog” ponašanja i nisu *gay* sugovornicima donijeli rizik vidljivosti njihove stvarne seksualne orijentacije. Kako je muškost kao rod performativna na svim društvenim razinama, tako je u svakodnevnim interakcijama kontekstualno, a u ovom slučaju institucionalno, uvjetovana. Upravo su grupe muških učenika često akteri koji u institucionalnoj stvarnosti izražavaju specifične muškosti, birajući između onih ponuđenih u širim društvenim odnosima, odnosno onih koji su društveno i kulturno ponuđeni među “hegemonijskim i nehegemonijskim muškostima” (Messerschmidt, 2018: 29). *Gay* sugovornicima je mogućnost oponašanja oblika “hegemonijske muškosti” omogućila prihvaćanje u grupe drugih muških učenika, neovisno o njihovoj stvarnoj seksualnoj orijentaciji.

Lokalni heteronormativni odnosi koji se mogu prepoznati u obrazovnom iskustvu sugovornika/ica, pokazuju da veće odstupanje od rodne norme muškosti ili žensivenosti podrazumijeva i veću vidljivost učenika/ica u školskoj okolini. Pokazalo se kako rod u hrvatskoj obrazovnoj svakodnevi djeluje kao normativizirajući čimbenik pa se reprodukcija rodne norme nagrađuje (učenici/ice nisu žrtve ni verbalnog ni fizičkog nasilja, doživljavaju prihvaćanje u društvene grupe među svojim kolegama/icama) ili pak kažnjava. Analiza cjelovitoga istraživačkog materijala pokazuje kako su, u procesima reguliranja roda, obrazovne institucije akteri odobravanja i kažnjavanja rodnog izričaja, koji posreduju između translokalnih i lokalnih društvenih odnosa, dakle heteronormativnih znanja i praksi. Osim što pružaju institucional-

ne okvire za svakodnevne interakcije, pa tako i procese simboličkog označavanja roda i queer osoba, često i neposredno osiguravaju proces odobravanja i kažnjavanja rodnog izričaja koji odstupa od rodne norme. Prema iskustvima sugovornika/ica, to se najčešće događa nesankcioniranjem verbalnog nasilja među učenicima, ali i homofobnih izraza među samim nastavnicima. Sugovornici/ice to prepoznaju kao “komični” dio školskog sata, namijenjen opuštanju atmosfere.

Međutim, najviša razina aktivnog sudjelovanja u reguliranju roda, pa i zaštiti queer učenika/ica, može se prepoznati u djelovanju obrazovnih institucija prilikom rodno uvjetovanoga fizičkog nasilja.

Sugovornici/ice koji su imali posredno i/ili neposredno iskustvo s fizičkim nasiljem, tvrde da institucionalni akteri njihovih škola (ravnatelj, pedagog i psiholog, prema iskustvu sugovornika/ica) nisu sankcionirali čin nasilja, a povod za sam čin nasilja označili kao “osobni” problem između uključenih učenika/ica. Ipak, prema iskustvima sugovornika/ica, čak i kad djelatnik škole želi pomoći učeniku/ici koji je žrtva kontinuiranoga verbalnog nasilja, mogućnosti za djelovanje iznimno su ograničene. S obzirom na to da nasilje prema queer osobama u obrazovnoj svakodnevici nije formalno i javno prepoznato među svim akterima kao opasnost i otežavajuća okolnost u obrazovanju, odgojni djelatnici, prateći prakse postupanja s maloljetnim učenicima/icama, problem nasilja mogu pokušati tretirati samo putem osobne i privatne domene učenika/ica koja uključuje i roditeljsku aktivnost. No, queer učenici/ice, nakon što su već osvijestili vlastitu seksualnosti, nisu o tome razgovarali s roditeljima pa bi bilo koje uključivanje roditelja u sankcioniranje nasilja za njih značilo i “autanje” roditeljima na koje, kako sami tvrde, u toj dobi nisu bili spremni.

Reguliranjem roda u školskoj svakodnevici obrazovne institucije posreduju između translokalnih i lokalnih heteronormativnih odnosa tako što osiguravaju sustavnu privilegiranost heteroseksualnosti i uspostavljenih rodnih normi. Queer osobe su tijekom obrazovanja u trajno ambivalentnoj poziciji s obzirom na to da je njihov identitet razlomljen između javne i privatne sfere. S jedne strane, u obrazovnoj im je svakodnevici, bez njihova pristanka, osigurana kontinuirana i negativna javna vidljivost zahvaljujući simboličkom pregovaranju roda kao “dokaza” seksualne orijentacije. S druge strane, kad postanu žrtvama rodno uvjetovanog nasilja, njihova seksualnost i rodni izričaj, dotad predmet javne sfere, postaje označen kao nepoželjan u toj sferi djelovanja te se nesankcioniranjem nasilja smješta u privatnu sferu i time izričito označava kao “problem” pojedinca i/ili njegove i njezine obitelji, negirajući ulogu obrazovne institucije kao javnog posrednika heteronormativnosti.

Institucionalno posredovanje pozicijama queer osoba kroz razlomljenost javne i privatne domene u obrazovanju pokazalo se i u etnografskom materijalu koji se odnosi na visokoškolsko obrazovanje. Obrazovnu svakodnevicu ovdje određuju

formalniji odnosi, pa pregovaranje roda i seksualnosti nije prisutno u iskustvima sugovornika/ica u jednakoj mjeri kao u iskustvu srednjoškolskog obrazovanja. No, visokoškolske institucije kroz pravne akte formalno definiraju i organiziraju studentski život. Pokazalo se da u toj pravno-formalnoj domeni, visokoškolski akteri ne prepoznaju važnost osiguravanja pozitivne vidljivosti queer studenata/ica. Time sveučilište potvrđuje vlastiti prostor kao javnu domenu heteroseksualnosti, smještajući queer seksualnost u privatnu domenu tako što je označena kao intimno pitanje pojedinca. Djelovanjem putem dihotomije javnog i privatnoga, sveučilište nastavlja lokalno posredovati heteronormativna znanja i prakse regulirajući queer identitet kao isključivo pitanje privatnog života pojedinca, onemogućujući queer studentima/icama institucionalno prepoznavanje.

7.2. Osobno pozicioniranje queer osoba u obrazovnoj svakodnevici

S obzirom na ambivalentnu poziciju queer osoba koja nastaje kao rezultat heteronormativnih praksi u obrazovnom kontekstu, istraživanjem se pokazalo kako queer osobe moraju osmišljavati načine pozicioniranja unutar obrazovne svakodnevice kako bi ili izbjegle negativne posljedice svojeg identiteta ili pronašle način da neutraliziraju posljedice svoje pozicije¹⁶. Rezultati istraživanja pokazuju da je proces osobnog pozicioniranja queer osoba u obrazovnoj svakodnevici potaknut rodnim pregovaranjem i označavanjem queer identiteta kao nepoželjnoga. Odnosno, queer osobe moraju iznova racionalizirati obrazovnu svakodnevicu u kojoj se nalaze, ali i dodatno osvijestiti vlastiti rodni i seksualni identitet. Taj se oblik osobnog pozicioniranja odvija na dva načina: kroz proces "autanja"¹⁷ u neposrednoj obrazovnoj okolini te kroz razumijevanje institucionalnog prostora škole i sveučilišta kao simboličkog prostora privilegiranja heteroseksualnosti.

No, rezultati također pokazuju kako "autanje" za queer osobe u obrazovnoj svakodnevici nije motivirano uspostavljanjem kontrole nad okolinom putem samog učinka "autanja", niti potragom za odobravanjem šire okoline. Umjesto toga, iskustva sugovornika pokazuju da samom činu "autanja" prethodi proces razvijanja svijesti o vlastitoj seksualnosti i rodnom identitetu, koji konačno rezultira "autanjem" izabranim osobama od povjerenja kao pokušaj stjecanja emocionalne podrške u obrazovnom kontekstu. Naime, samo priznanje seksualne orijentacije u obrazovnoj svakodnevici, čak i kod onih sugovornika/ica koji su se "autali" širem broju

¹⁶ Sugovornici/ice svjedoče kako negativne posljedice njihova identiteta često uključuju emocionalne poteškoće, a neki/e od njih za posljedicu navode i ponekad ozbiljno narušeno osobno mentalno zdravlje.

¹⁷ Sugovornici/ice se koriste terminom "autanje" umjesto termina "izlazak iz ormara" ili "iskorak" pa se taj termin zadržava i u ovom dijelu teksta koji prikazuje dobivene istraživačke spoznaje.

kolega/ica, najčešće nije imao neposredan i transformativni učinak na okolinu. Neovisno o stvarnoj seksualnoj orijentaciji queer osobe, pokazuje se da su presudnija ranija značenja proizašla iz rodnog pregovaranja i reguliranja. U razdoblju koje prethodi “autanju”, queer osobe prolaze kroz osobna previranja svoje seksualnosti i rodnog identiteta, osobito ako nisu osvijestili svoju seksualnost, prije nego što su označeni kao queer i nepoželjni u obrazovnoj okolini. Sam proces označavanja queer osoba kao nenormativnog subjekta u obrazovnoj se svakodnevici odvija neovisno o njihovom osobnom procesu, ali je s njime povezan. Queer osobe se kao akteri u obrazovnoj svakodnevici najčešće tek naknadno uključuju u taj proces kad ga i osvještavaju. Iskustva sugovornika/ica pokazuju da su tek tada, na temelju identitetske oznake koja im je zadana u obrazovnoj svakodnevici, osvijestili svoju seksualnu orijentaciju i rodni izričaj unatoč tomu što su i prije tog iskustva imali iste osjećaje privlačnosti i seksualne želje.

Queer osobe, prema provedenom istraživanju, u obrazovnoj svakodnevici uglavnom nemaju mogućnost uspostavljanja kontrole nad načinom na koji ih se označava kao Druge. “Autanje” je stoga rezultat ponovne racionalizacije obrazovne svakodnevice koja nastaje internalizacijom heteronormativnog subjektiviteta. Na taj način osvještavaju vlastiti identitet Drugog i “autanjem” traže emocionalnu podršku izabраниh osoba u obrazovnoj okolini. Iskustva sugovornika/ica pokazala su kako traženu podršku najčešće i dobiju te, zahvaljujući tomu, razvijaju bliske prijateljske odnose. Osobno se pozicioniranje queer osoba u obrazovnoj svakodnevici ne odvija samo kao dodatan emocionalni rad u obliku prilagodbe na translokalne i lokalne heteronormativne odnose kojima obrazovne institucije posreduju, nego često podrazumijeva i nužnost stvaranja novih lokalnih odnosa koji nastaju kao odgovor na heteronormativnu organizaciju svakodnevice.

Oblik dodatnog pozicioniranja queer osoba unutar obrazovne svakodnevice i stvaranje novih lokalnih odnosa, vidljivi su i u načinu poimanja obrazovnih institucija kao simbolički organiziranog prostora. Prema iskustvima sugovornika/ica, obrazovni prostor se u iskustvu organizira kao simbolički prostor kroz binarnost “sigurnog” i “nesigurnog” prostora, ovisno o pozitivnim ili negativnim iskustvima s obzirom na odobravanje i neodobravanje. Simbolička organizacija prostora ponajviše dolazi do izražaja u iskustvima školskog prostora koji su sugovornici/ice simbolički utjelovljivali u nastavnicima kao institucionalnim akterima. Od određenih institucionalnih aktera queer osobe sudionici istraživanja doživjeli su podršku pa ih označavaju kao “sigurne”, dok su od drugih naišli na posredno ili neposredno odobravanje. U sličnom se obrascu dijele i krugovi prijatelja/ica te drugih kolega/ica. Iskustva sugovornika/ica pokazuju kako se i bliski odnosi sa školskim prijateljima/icama i studentskim kolegama/icama organiziraju sukladno njihovoj procjeni

“sigurnosti” i odobravanja pa dio sugovornika/ica u svojim grupama bliskih odnosa pronalazi zaštitu.

Iz opisa i pojašnjenja takve perspektive školskog i visokoškolskog prostora i institucionalnih aktera u Hrvatskoj, pokazalo se kako on za queer osobe djeluje primarno kao prostor privilegirane heteroseksualnosti u kojem se moraju dodatno pozicionirati kroz svakodnevne interakcije kako bi ostvarili prostore sigurnosti i podrške pa su tim pozicioniranjem i uvjetovani novi društveni odnosi koje stvaraju. Tako lokalnost i translokalnost društvenih odnosa u obrazovnom kontekstu stvara, održava i označuje sve nenormativne rodne i seksualne pozicije. Transformacija heteronormativnosti obrazovnih institucija za queer se osobe odvija u ograničenim, sigurnim, gotovo privatnim prostorima, dok ona šira institucionalna i translokalna transformacija izostaje.

8. ZAKLJUČAK

Pristup obrazovnim iskustvima queer osoba u Hrvatskoj oslanjanjem na postavke (kritičke) institucionalne etnografije i queer teorija, pokazao se kao teorijski i istraživački plodonosan pristup. Shvaćanjem obrazovnih institucija u Hrvatskoj kao simbolički i fizički određenih mjesta koja i sama kroz odnose i prakse djeluju sukladno translokalnom, heteronormativnom mehanizmu privilegiranja heteroseksualnosti, konceptualizirane su kao posrednici queer Drugosti. Aktualizacijom istraživača kao osobe koja istodobno vrši etnografsku reprezentaciju, ali i kao queer osobe s vlastitim obrazovnim iskustvom, ostvareno je povjerenje sugovornika/ica nužno za pristup detaljnijim i emocionalno kompleksnijim aspektima obrazovnog iskustva. Time je u konačnici omogućeno interpretativno povezivanje etnografskih i autoetnografskih podataka pa je istraživanjem ostvaren detaljan uvid u obrazovna iskustva queer osoba.

Osmišljavanje istraživačkog procesa i interpretacija podataka oslanjanjem na koncepte heteronormativnosti i rodne regulacije pokazali su se posebno vrijednim u analitičkom razdvajanju roda i seksualnosti. Umjesto konceptualizacije seksualnosti kao seksualne orijentacije i intimne sfere queer osobe, stvoren je prostor za razumijevanje simboličkog pregovaranja i konstrukcije seksualnog identiteta kroz odnose i prakse obrazovne svakodnevice, potkovanе djelovanjem samih obrazovnih institucija i njihovih aktera. Upravo je takvim pristupom omogućeno razumijevanje roda kao sfere svakodnevice u kojoj se simbolički formiraju rodni identiteti i na temelju kojih se seksualnost uspostavlja putem hijerarhije heteroseksualnosti nad nenormativnim rodnim izričajima i seksualnosti. Ovakvim pristupom obrazovnim iskustvima queer osoba u Hrvatskoj omogućen je slojevit uvid u mehanizme rodne regulacije seksualnog identiteta, čime je i omogućeno mapiranje načina putem

kojih same obrazovne institucije kao akteri ne djeluju samo kao posrednici translokalnih heteronormativnih odnosa i praksi, nego i neposredno pridonose heteronormativnoj organizaciji obrazovanja stvaranjem novih lokalnih odnosa kojima se ostvaruje nejednak položaj queer osoba.

Tako osmišljenim pristupom, istraživačke spoznaje dobivene u drugim zemljama (GW Smith, 1998; Pascoe 2007; Toomey i Russell, 2016; Myers i dr., 2019; Williams i dr., 2021) potvrđene su i u hrvatskom obrazovnom kontekstu. Queer osobe se i u hrvatskom obrazovnom kontekstu nalaze u višestruko nepovoljnim pozicijama kojima moraju svakodnevno upravljati dodatno ulažući emocionalni rad s ciljem održavanja osobne sigurnosti i postizanja pozitivne obrazovne okoline. Kao što su to pokazala istraživanja u drugim kontekstima, i hrvatsku obrazovnu svakodnevicu čine procesi pregovaranja roda i seksualnosti i to na način da se rodnim reguliranjem uspostavljaju subjektiviteti heteroseksualnosti i homoseksualnosti pri čemu se heteroseksualnost razumijeva kao pretpostavljena norma. U odnosu na postojeća istraživanja u drugim kontekstima, ovim je istraživanjem ostvaren dodatni doprinos spoznajama o marginalizaciji queer osoba u obrazovnom kontekstu i to konceptualizacijom obrazovnih institucija kao neposrednih aktera u lokalnim odnosima održavanja heteronormativnosti. Time je omogućen detaljniji uvid u svakodnevno djelovanje institucija koji može imati šire implikacije za promišljanje nejednakog položaja queer osoba u hrvatskom obrazovnom kontekstu.

Naime, djelovanje obrazovnih institucija pokazalo se najznačajnijim u održavanju ambivalentne pozicije queer osoba kroz uspostavljanje javne i privatne sfere obrazovne svakodnevice. Queer učenici/ice i studenti/ice tako se nalaze na sjecištu lokalnih i translokalnih praksi heteronormativnosti koje podrazumijeva negativnu vidljivost u obrazovnoj svakodnevici dok pozitivna i afirmativna vidljivost izostaje. Ambivalentna pozicija queer osoba osobito dolazi do izražaja kroz svjedočenja o verbalnom i fizičkom nasilju. S obzirom na to da se lokalnim praksama rodnog pregovaranja uspostavlja negativna vidljivost queer osoba, vrhunac tog simboličkog označavanja nenormativnih seksualnosti i roda odvija se upravo činom nasilja. Nesankcioniranjem nasilja i propuštanjem formalnog prepoznavanja nasilja kao rezultata društvenih procesa javne obrazovne sfere, obrazovne institucije reproduciraju translokalne prakse heteronormativnosti smještajući nenormativne seksualnosti i rod u privatnu sferu obrazovne svakodnevice queer osobe.

Ova istraživačka spoznaja upućuje na zaključak kako bi promjena nejednakog položaja queer osoba u obrazovnim institucijama trebala prije svega uključiti osvještavanje neposrednih uloga obrazovnih institucija u svim razinama označavanja nenormativnih seksualnosti i roda kao nepoželjnih. Zbog skrivanja vlastitog queer identiteta, iskustva queer učenika/ica upućuju i na nemogućnost komuniciranja o iskustvu nasilja s užom obitelji zbog straha od neodobravanja. Ta iskustva upućuju

na translokalni odnos heteronormativnosti zbog kojeg se dodatno zatvara lokalni prostor za uspostavljanje afirmativne vidljivosti u školskoj svakodnevici. Promjena nejednakog položaja queer učenika/ica u školskim institucijama stoga bi trebala uključivati i osvještavanje neposredne uloge članova uže obitelji u stvaranju takvog položaja

Utvrđena dosljednost između istraživačkih spoznaja ovog istraživanja o heteronormativnosti obrazovnih institucija s istraživanjima u drugim sociokulturnim i obrazovnim kontekstima, kao i specifična istraživačka spoznaja o uspostavljanju javne i privatne sfere školske svakodnevice, upućuju na zaključke o transferabilnosti rezultata ovog istraživanja i o daljnjem istraživačkom smjeru na temu marginalizacije queer osoba u hrvatskom obrazovnom kontekstu. Naime, spomenuta dosljednost potvrđuje prijašnje spoznaje (GW Smith, 1998, Epstein i dr., 2000; Ghail, 2006; Pascoe, 2007) kako se lokalne prakse uspostavljanja heteronormativnosti na temelju međuovisnosti roda i seksualnosti pojavljuju u obrazovnim institucijama neovisno o mogućim razlikama između pojedinačnih škola i visokih učilišta. Stoga se o rodnoj regulaciji može govoriti kao o skupu lokalnih odnosa koji su kroz simboličko ispreplitanje roda i seksualnosti široko prisutni unutar mreže obrazovnog sustava u Hrvatskoj kao dio heteronormativne organizacije obrazovne svakodnevice.

Rezultati ovog istraživanja ujedno pružaju podlogu za daljnje istraživački podržano produbljivanje sociološkog razumijevanja obrazovne marginalizacije queer osoba. Budući istraživački rad na ovu temu mogao bi se usredotočiti na dodatne dimenzije lokalnih i translokalnih društvenih odnosa obrazovne svakodnevice u Hrvatskoj i kritički konceptualizirati utvrđeno ispreplitanje roda i seksualnosti s dimenzijama klasnih i etničkih odnosa, specifičnostima školske svakodnevice urbanih naspram ruralnih sredina te s drugim društvenim odnosima koji pridonose nejednakom položaju queer osoba. Istraživački pristup koji se oslanja na postavke kritičke (institucionalne) etnografije i queer teorije i čiji je postupak u primjeni obrazložen u ovom radu, može činiti teorijsku i metodološku podlogu za razvijanje daljnjih istraživačkih nacrti koji za cilj imaju razumjeti dodatne oblike ranjivosti queer učenika/ica i studenata/ica u hrvatskom obrazovnom kontekstu.

LITERATURA

Bartulović M i Kušević B (2014). Interkulturalna homofobija: LGBTIQ (ne)vidljivost u odgojno-obrazovnom kontekstu, *Pedagogijska istraživanja*, 11 (2): 229-246.

Berlant L i Warner M (1998). Sex in Public, *Critical Inquiry*, 24 (2): 547-566. <https://doi.org/10.1086/448884>

- Butler J (2004). *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Butler J (2011). *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York: Routledge.
- Carspecken PF (1996). *Critical Ethnography and Education*. New York and London: Routledge.
- Chang Y (2006). Through Queers' Eyes: Critical Educational Ethnography in Queer Studies, *Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies*, 27 (2): 171-208. <https://doi.org/10.1080/10714410590963857>
- Dobrović Z i Bosanac G (ur.) (2007). *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj: dokumentiranje svjedočanstva o privatnom i javnom djelovanju seksualnih i rodnih manjina*. Zagreb: Domino.
- Đurin S (2012). O politici seksualnosti u Hrvatskoj devedesetih, o diskursima koji su je oblikovali i o njezinim simptomima danas, *Narodna umjetnost*, 49 (2): 33-51.
- Epstein S (1994). A Queer Encounter: Sociology and the Study of Sexuality, *Sociological Theory*, 12 (2): 188-202.
- Epstein D, O'Flynn S i Telford D (2000). 'Othering' Education: Sexualities, Silences and Schooling, *Review of Research in Education*, 25 (1): 127-179. <https://doi.org/10.3102/0091732X025001127>
- Garfinkel H (1967). *Studies in Ethnometodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.
- Ghail MM (2006). Deconstructing Heterosexualities Within School Arena, *Curriculum Studies*, 4 (2): 191-209. <https://doi.org/10.1080/0965975960040203>
- Goffman E (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.
- Green AI (2007). Queer Theory and Sociology: Locating the Subject and the Self in Sexuality Studies., *Sociological Theory*, 25 (1): 26–45. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2007.00296.x>
- Hall DE (2003). *Queer Theories*. New York: Palgrave Macmillan.
- Halley JE (1993). The Construction of Heterosexuality. U: Warner M (ur.). *Fear of a Queer Planet: Queer Politics and Social Theory*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 82-104.
- Hodžić A, Budesa J, Štulhofer A i Irvine J (2012). The Politics of Youth Sexuality: Civil Society and School-based Sex Education in Croatia, *Sexualities*, 15 (3-4): 494-514. <https://doi.org/10.1177/1363460712439656>
- Huspek M (1994). Critical Ethnography and Subjective Experience, *Human Studies*, 17 (1): 45-63. <https://doi.org/10.1007/BF01322766>
- Jugović I i Bezinović P (2015). Školska iskustva i percipirana dobrobit učenika koji osjećaju istospolnu privlačnost. U: Zarevski P, Jurin T i Modrić SK (ur.). 22. *Dani Ramira i Zorana Bujasa (knjiga sažetaka)*. Zagreb: Filozofski fakultet,
- Kahlina K (2013). Contested Terrain of Sexual Citizenship: EU Accession and the Changing Position of Sexual Minorities in the Post-Yugoslav Context, *CITSEE Working Paper 2013/33*, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2388884>
- Madison SD (2005). *Critical Ethnography: Method, Ethics, and Performance*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Mason J (1996). *Qualitative Researching*. London: Sage Publications.
- Messerschmidt JW (2018). *Hegemonic Masculinity: Formulation, Reformulation and Amplification*. Lanham: Rowman & Littlefield.

- Ministarstvo obrazovanja, znanosti i športa, Agencija za odgoj i obrazovanje (2013). Priručnik za nastavnike i stručne suradnike u srednjoj školi – Zdravstveni odgoj. <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Obrazovanje//Priru%C4%8Dnik%20za%20nastavnike%20i%20stru%C4%8Dne%20suradnike%20u%20srednjoj%20%C5%A1koli%20-%20Zdravstveni%20odgoj.pdf> (2. ožujka 2021.)
- Ministarstvo obrazovanja, znanosti i sporta (2014). Nove boje znanja – strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije. <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/Strategija%20obrazovanja,%20znanosti%20i%20tehnologije.pdf> (2. ožujka 2021.)
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2019). Kurikulum međupredmetne teme Zdravlje za osnovne i srednje škole. <https://www.mzos.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/medjupredmetne-teme/kurikulum-medjupredmetne-teme-zdravlje-za-osnovne-i-srednje-skole/3859> (24. kolovoza 2021.)
- Myers W, Turanovic JJ, Lloyd KM i Pratt TC (2019). The Victimization of LGBTQ Students at School: A Meta-Analysis, *Journal of School Violence*, 19 (4): 421-432. <https://doi.org/10.1080/15388220.2020.1725530>
- Nacionalna skupina za unapređenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja (2016). Podzastupljene i ranjive skupine u visokom obrazovanju u Hrvatskoj. <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/VisokoObrazovanje/RazvojVisokogObrazovanja/Podzastupljene%20i%20ranjive%20skupine%20u%20visokom%20obrazovanju%20u%20Republici%20Hrvatskoj.pdf> (2. ožujka 2021.)
- Pascoe CJ (2007). *Dude, You're a Fag: Masculinity and Sexuality in High School*. Berkley i Los Angeles: University of California Press.
- Renn KA (2010). LGBT and Queer Research in Higher Education: The State and Status of the Field, *Educational Researcher*, 39 (2): 132-141. <https://doi.org/10.3102/0013189X10362579>
- Richardson D i Seidman S (2002). *Handbook of Lesbian and Gay Studies*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Rupp LJ i Taylor V (2003). *Drag Queens at the 801 Cabaret*. Chicago: Chicago University Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226336459.001.0001>
- Siedman S (1996). *Queer Theory/Sociology*. Cambridge, Mass: Blackwell.
- Smith DE (1987a). *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Smith DE (2005b). *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. Oxford: Altamira Press.
- Smith GW (1998). The Ideology of 'Fag': The School Experience of Gay Students, *The Sociological Quarterly*, 39 (2): 309-335. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1998.tb00506.x>
- Stein A i Plummer K (1994). 'I Can't Even Think Straight': Queer Theory and the Missing Revolution in Sociology, *Sociological Theory*, 12 (2): 178-187. <https://doi.org/10.2307/201863>
- Šćukanec N (2015). *Izveštaji o stanju pravедnosti i socijalne uključenosti na Sveučilištu u Rijeci, Sveučilištu u Zadru i Veleučilištu "Marko Marulić" u Kninu*. Zagreb: Institut za razvoj obrazovanja.
- Thomas J (1993). *Doing Critical Ethnography*. Newbury Park: Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412983945>
- Tierney WG i Dilley P (1998). Constructing Knowledge: Educational Research and Gay and Lesbian studies U: WF Pinar (ur.). *Queer Theory in Education*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 49-71.

- Toomey RB i Russell ST (2016). The Role of Sexual Orientation in School-Based Victimization: A Meta-Analysis, *Youth & Society*, 48(2): 176-201. <https://doi.org/10.1177/0044118X13483778>
- Ustavni sud Republike Hrvatske (2013). Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-II-1118/2013 i dr. od 22. svibnja 2013, Narodne novine 63/2013. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_05_63_1257.html (24. kolovoza 2021.)
- Valocchi S (2005). Not Yet Queer Enough: The Lessons of Queer Theory for the Sociology of Gender and Sexuality, *Gender and Society*, 19 (6): 750-770. <https://doi.org/10.1177/0891243205280294>
- Williams AJ, Jones C, Arcelus J, Townsend E, Lazaridou A i Michail M (2021). A Systematic Review and Meta-Analysis of Victimisation and Mental Health Prevalence Among LGBTQ+ Young People With Experiences of Self-harm and Suicide, *PLoS ONE*, 16(1): e0245268. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245268>
- Youdell D (2010). Queer Outings: Uncomfortable Stories About the Subjects of Post-structural School Ethnography, *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 23 (1): 87-100. <https://doi.org/10.1080/09518390903447168>

Gender and Sexuality in Croatian Educational Institutions: Possibilities of Using Queer Theories and Critical Ethnography in Sociology

Pavao PARUNOV <https://orcid.org/0000-0002-2470-1421>

pparunov@unizd.hr

University of Zadar, Croatia

Valerija BARADA <https://orcid.org/0000-0003-3579-0201>

vbarada@unizd.hr

University of Zadar, Croatia

ABSTRACT

Gender and sexuality in the Croatian educational context occasionally resurface in the public discourse due to political instrumentalization but are largely neglected as a research topic. To address this absence, this paper presents original data on high-school and university experiences of queer persons collected in critically oriented research which examines social inequality of queer individuals in the Croatian educational institutions. Based on these data and drawing parallels with previous studies in an international context, the authors outline a theoretical approach that conceptualises gender and sexuality as interdependent social processes. Through showing how educational institutions actively marginalise persons of non-normative gender and sexual orientation, the authors point to the importance of conceptualising the everyday life of queer persons in education as a source of knowledge about these processes by highlighting the complex relationship between gender and sexuality – which authors do by establishing theoretical and methodological collaborations between sociology, queer theories as well as critical and institutional ethnography. The study's findings suggest that educational institutions have a mediating role in creating inequality based on gender and sexual differences since they function as spaces privileging heterosexuality and heteronormativity. This results in an ambivalent status of queer gender expressions and sexualities as they are simultaneously a subject of public negotiation and stigmatization and hidden in the private sphere of each person. (In)visibility and (non)acceptance of non-normative gender expressions and sexualities in the Croatian educational context imply a continuous process of managing one's identity between institutional and personal spheres of action.

Key words: gender, sexuality, queer, LGBTQ, education

